

Les trinxeres de paper. Les actuacions al voltant dels voluntaris de la Gran Guerra en la relació epistolar entre Joan Solé i Pla i Josep Subirà

Alejandro Acosta López

Investigador postdoctoral Margarita Salas
Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història i Arqueologia
Carrer de Montalegre, 6
08001 Barcelona

RESUM: El present article analitza la relació epistolar entre el doctor Joan Solé i Pla i Josep Subirà Puig, dos familiars que des de Barcelona i Madrid es van comprometre amb l'ajut material i la promoció dels voluntaris espanyols i catalans a les files de la Legió Estrangera francesa durant la Primera Guerra Mundial. A través de la seva correspondència busquem analitzar les projeccions nacionals en disputa dels discursos sobre els voluntaris i comprovar una qüestió escassament treballada: la important cobertura i organització de la propaganda sobre els voluntaris impel·lida per Josep Subirà, qui, malgrat tot, va mantenir amb Solé i Pla una relació estreta marcada per la cordialitat familiar i l'entusiasme per les mútues activitats aliadòfiles.

PARAULES clau: Joan Solé i Pla, Josep Subirà, voluntaris catalans, aliadofília, epistolari.

Alejandro ACOSTA LÓPEZ, «Les trinxeres de paper. Les actuacions al voltant dels voluntaris de la Gran Guerra a la relació epistolar entre Joan Solé i Pla i Josep Subirà». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 25, 101-128 ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2022.25.1015. Data de recepció: 5/1/2022. Data d'acceptació: 7/4/2022. Data de publicació: 11/11/2022.

alejandroacosta@ub.edu | orcid.org/0000-0003-0542-6011

PAPER trenches. Actions related to Great War volunteers
in the epistolary relationship between Joan Solé i Pla
and Josep Subirà

ABSTRACT: This article analyzes the epistolary relationship between Joan Solé i Pla and Josep Subirà Puig, two family members who, from Barcelona and Madrid, made a commitment to the material help and promotion of Spanish and Catalan volunteers in the ranks of the French Foreign Legion during the First World War. Through their correspondence we seek to analyze the disputed national projections of the discourses on volunteers, and verify the scarcely-studied issue of the important coverage and organization of propaganda on volunteers impelled by Josep Subirà, who, despite everything, maintained a close relationship with Solé i Pla marked by family cordiality and enthusiasm for their mutual alliadophile activities.

KEYWORDS: Joan Solé i Pla, Josep Subirà, Catalan volunteers, alliadophilia, letters.

Introducció

A l'Estat espanyol la neutralitat oficial durant la Primera Guerra Mundial no va evitar, com han posat de manifest nombrosos estudis, una profunda permeabilització del conflicte.¹ A Catalunya la mobilització aliadòfila va ser particularment intensa, fins al punt que la majoria d'intel·lectuals del país es van posicionar públicament a favor del triomf de la Triple Entesa. Per defensar els seus posicionaments i fer públic el seu compromís, els intel·lectuals van recórrer a

1 FRANCISCO JOSÉ ROMERO SALVADÓ, *España 1914-1918: Entre la guerra y la revolución*, Barcelona, Crítica, 2002; EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA i PAUL AUBERT, *Nidos de espías: España, Francia y la Primera Guerra Mundial, 1914-1918*, Madrid, Alianza, 2014; MAXIMILIANO FUENTES CODERA, *España en la Primera Guerra Mundial: Una movilización cultural*, Madrid, Akal, 2014.

manifestos,² però també van reflexionar en moltes pàgines de diaris, opuscles, llibres i revistes culturals, entre les quals va destacar el setmanari aliadòfil *Iberia*, aparegut l'abril del 1915.³

En termes polítics, com han apuntat diferents estudis,⁴ a Catalunya l'esclat de la Gran Guerra va ser vist per certs sectors no dominants del catalanisme polític com una oportunitat per generar una mobilització que afavorís els seus diferents objectius, sovint des d'un prisma maximalista. L'estratègia dissenyada i sostinguda eminentment pels sectors de l'esquerra republicana catalanista i del nacionalisme català radical buscava apel·lar a les potències aliades per aconseguir, tot mostrant i reivindicant l'ampli suport a la causa de l'Entesa a Catalunya i buscant-ne un rèdit, que aquestes potències que s'albiraven vencedores intervinguessin en el plet català i afavorissin la concessió d'una autonomia, de la federació, d'una eventual independència o una reforma democràtica de l'Estat espanyol. Malgrat que la Lliga Regionalista, la força política hegemònica de l'escenari català, no es va avenir a l'estratègia aliadòfila fins al final de la guerra i va mantenir una línia aquiescent amb la neutralitat de l'Estat,⁵ certament existeix un consens en el fet que la Gran Guerra va ser el marc

2 Christopher COBB, «Una guerra de manifestos, 1914-1916», *Hispanófila*, 29, 1966, pp. 45-61.

3 Sobre *Iberia*, vegeu Joan SAFONT PLUMED, *Per França i Anglaterra: La Primera Guerra Mundial dels aliadòfils catalans*, Barcelona, A Contra Vent, 2012.

4 La relació entre la Gran Guerra i el nacionalisme català i, més concretament, l'estratègia internacionalista seguida per certs sectors, ha estat treballada en obres com: David MARTÍNEZ FIOI, *El catalanisme i la Gran Guerra (1914-1918): Antologia*, Barcelona, La Magrana, 1988; David MARTÍNEZ FIOI, *Els «voluntaris catalans» a la Gran Guerra: 1914-1918*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991; Xosé Manuel NÚÑEZ SEIXAS, *Internacionalitzant el nacionalisme: El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*, Catarroja, Afers, 2010; Joan ESCULIES SERRAT i David MARTÍNEZ FIOI, *12.000!: els catalans a la Primera Guerra Mundial*, Barcelona, Ara, 2014.

5 Sobre la postura neutralista de la Lliga, que no va ser unànime dintre del partit, s'acostuma a citar l'article següent: Francesc CAMBÓ, «Espanya davant la Guerra Europea», *La Veu de Catalunya* (ed. del vespre), 20 d'agost de 1914, p. 1.

en el qual es va dissenyar i mantenir una pionera estratègia internacional del catalanisme polític.

En aquest marc, la participació d'alguns voluntaris d'origen català a les files de l'Exèrcit francès permetia demostrar als països aliats que la seva causa no només havia rebut el suport de la rereguarda civil.⁶ Amb un exemple heroic com aquest, les potències aliades devien sentir-se inclinades indefectiblement a afavorir les demandes nacionalistes catalanes. La idea tenia un atractiu evident i havia de ser explotada comi magnificada, com, de fet, van fer diferents moviments nacionals, com el txec. En aquest sentit, la importància concedida als voluntaris i la seva introducció en el debat nacional era un fenomen clarament transnacional que s'observava fins i tot en països del continent sud-americà.⁷ Així, des del món catalanista i a través de nombroses pàgines de premsa, al llarg de la guerra es va parlar de la participació de milers de catalans a l'Exèrcit francès, centrant l'atenció especialment en els integrats en la Legió Estrangera per la seva condició de ciutadans sense nacionalitat francesa.⁸

En tot cas, la integració de voluntaris catalans no va ser tan important en termes numèrics com habitualment va difondre la propaganda catalanista. Estrictament, avui dia les fonts disponibles només

6 La utilització dels voluntaris catalans en el marc de l'estratègia internacionalista del catalanisme és el fil central de David MARTÍNEZ FIOI, *Els «voluntaris catalans» a la Gran Guerra...*; Joan ESCULIES SERRAT i David MARTÍNEZ FIOI, *12.000!...*; Joan ESCULIES SERRAT i David MARTÍNEZ FIOI, «Identidades cruzadas, identidades compartidas: españolidad y catalanidad en los voluntarios españoles de la Gran Guerra», *Rúbrica Contemporánea*, 4, 7, 2015, pp. 77-99.

7 Joan ESCULIES SERRAT i David MARTÍNEZ FIOI, *12.000!...*, pp. 56-58; Maximiliano FUENTES CODERA, *Spain and Argentina: transnational neutralities*, Londres, Routledge, 2020, pp. 78-84.

8 Algunes obres generals sobre la història de la Legió Estrangera són: Georges BLOND, *Histoire de la Légion étrangère*, París, Plon, 1981; Douglas PORCH, *The French Foreign Legion: A Complete History*, Londres, Macmillan, 1991; André-Paul COMOR (dir.), *La Légion étrangère: Histoire et dictionnaire*, París, Robert Laffont, 2013.

ens permeten assegurar la presència de 1.533 voluntaris espanyols a les files de la Legió Estrangera entre el 1914 i finals del 1918; d'aquests 1.533 voluntaris, un 37,88% haurien estat nascuts a Catalunya. Aquestes xifres no s'han de prendre com a absolutes; ans al contrari, es tracta —cal insistir-hi— de les xifres mínimes que podem documentar a partir de les fonts militars oficials que hi ha als arxius de la Legió a Aubagne (Bouches-du-Rhône).⁹ Ja havia advertit David Martínez Fiol, la xifra que es va acabar difonent de 12.000 voluntaris catalans era absolutament artificial llevat que s'hi incloguessin els catalans d'origen que servien a les files de l'Exèrcit regular en gaudir de la ciutadania francesa. Aquests catalans, però, no podien entrar estrictament en la categoria de voluntaris, ja que havien estat mobilitzats forçosament.

Ara bé, el discurs sobre els voluntaris no va ser exclusiu dels sectors catalanistes. Els cercles aliadòfils madrilenys no renunciaren al seu propi discurs sobre els voluntaris ni a reivindicar una projecció nacional espanyola al relat sobre els combatents. Els voluntaris espanyols havien de servir com a element simbòlic per mostrar una Espanya aliadòfila que s'apropava a les potències democràtiques europees. De fet, cal dir que, malgrat l'atenció posada a la qüestió des de la perspectiva de l'estratègia catalanista, historiogràficament s'ha treballat molt poc i de manera superficial el discurs projectat pels cercles aliadòfils de Madrid i sobre el Patronato de Voluntarios Españoles (PVE), que va ser el principal organisme encarregat de la projecció

9 Si tenim en compte els noms que apareixen als llistats de Joan Solé i Pla però no a la documentació consultable a Aubagne, la xifra podria ascendir fins als 2.328 espanyols. L'anàlisi de les xifres i de les procedències geogràfiques dels voluntaris es pot veure a Alejandro ACOSTA LÓPEZ, *Los voluntarios españoles en la Legión Extranjera francesa durante la Primera Guerra Mundial*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2021, pp. 188-193 i 209-220.

en clau nacional espanyola del voluntariat armat.¹⁰ En aquest sentit, és necessari ampliar el coneixement sobre les relacions entre les dissemblants lectures nacionals sobre els voluntaris. Com van conviure els discursos i quina projecció van tenir? Quines tensions o interferències es van produir? Els voluntaris catalans podien ser assumits també com a voluntaris espanyols? Es van definir espais de col·laboració i d'interlocució entre Madrid i Barcelona? Va existir un respecte recíproc per saber-se part d'un fenomen ampli i transnacional de mobilització cultural?

El present article pretén recollir aquestes qüestions i trobar respostes des de l'estudi de les relacions personals de Joan Solé i Pla i Josep Subirà Puig, els dos principals impulsors dels discursos sobre el voluntariat armat a Barcelona i Madrid, els quals, a més, tenien una relació familiar. Per fer-ho, disposem d'un cert nombre de cartes que es conserven al fons de Joan Solé i Pla a l'Arxiu Nacional de Catalunya i a l'arxiu personal de Josep Subirà Puig a la Biblioteca Nacional de España (Madrid). Malauradament, aquesta correspondència conservada no és anterior al 1917, la qual cosa dificulta un millor coneixement dels intercanvis entre els dos familiars durant els primers anys de la Gran Guerra, però sí que tenim les cartes escrites al llarg del decisiu any 1918 i els anys posteriors a la fi de la guerra.

Tractarem d'analitzar si, com creiem, les projeccions nacionals al voltant dels voluntaris van entrar en disputa i van propiciar tensions. Igualment, pretenem contribuir a desplegar historiogràficament la importància del relat sobre els voluntaris espanyols impulsat a Madrid i enquadrar l'estratègia catalanista en un marc poc treballat de

¹⁰ Els treballs que han tractat el Patronato de Voluntarios Españoles ho han fet sense aprofundir en la qüestió. David MARTÍNEZ FÍOL, *Els «voluntaris catalans» a la Gran Guerra...*, pp. 102-104; Jean-Marc DELAUNAY, «Tous Catalans? Les combattants espagnols de l'armée française, 1914-1918», dins Jean-Claude ALLAIN (dir.), *Des étoiles et des croix. Mélanges offerts à Guy Pedroncini*, París, Economica, 1995, pp. 321-322.

confrontació real amb una estratègia igualment ben calculada i organitzada des de Madrid, i així esborrar la impressió que el relat catalanista sobre els voluntaris es va estendre sense despertar un discurs lligat a una projecció nacional diferenciada.

El Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans i el Patronato de Voluntarios Españoles

Malgrat la claredat de l'estratègia internacional del catalanisme, sorprèn el fet que fins al febrer del 1916 no es concretés una primera plataforma assistencial i de solidaritat envers els voluntaris catalans. Aquesta plataforma acabà essent el Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans, que va concentrar-se primordialment en l'enviament de paquets amb roba, tabac o aliments als voluntaris, en el manteniment d'un centre de repòs a Perpinyà i en l'assessorament dels voluntaris i els seus familiars en un sentit ampli. Però, a més, l'organisme també va afavorir la propaganda amb una visió heroica dels voluntaris catalans, representats com A homes idealistes que lluitaven per la democràcia i les llibertats de Catalunya.¹¹

Tot i que aquest organisme va integrar diferents personatges, com Màrius Aguilar o el regidor Santiago Andreu i Barber, el personatge més actiu i decisiu va ser el doctor homeòpata Joan Solé i Pla (1874-1950).¹² Home apassionat i nacionalista membre de la Unió

11 Sobre el Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans vegeu David MARTÍNEZ FIOU, *Els «voluntaris Catalans» a la Gran Guerra...*, pp. 62-74.

12 Sobre el doctor Joan Solé i Pla, vegeu Joan VILLARROYA FONT, «Els voluntaris catalans a la Gran Guerra i el doctor Joan Solé i Pla», *Revista de Catalunya*, 42, 1990, pp. 45-54; Joan ESCULIES SERRAT, *Joan Solé i Pla: Un separatista entre Macià i Companys*, Barcelona, Edicions de 1984, 2011; Joan ESCULIES SERRAT, «Joan Solé i Pla, el corresponsal ausente. La épica de la trinchera desde un café barcelonés», dins Xavier PLA i Francesc MONTERO AULET (eds.), *En el teatro de la guerra: Cronistas hispánicos en la Primera Guerra Mundial*,

Catalanista, Solé i Pla es va dedicar a l'empresa de preparar articles encomiàstics sobre els voluntaris i cartejar-se amb ells, tractant de reunir alhora tota la informació possible.¹³ Entre el prop de mig miler de combatents amb els quals Solé i Pla es va cartejar, el doctor va tenir una relació estreta amb alguns voluntaris compromesos amb la causa nacionalista, com ara Camil Campanyà Mas. Per al doctor, aquells voluntaris havien de ser potenciats com a prototips del soldat català i com a representants del conjunt de voluntaris tant a l'interior de Catalunya com, especialment, en els futurs contactes amb els països vencedors. La tasca de trobar un combatent que s'avingués al que pretenia Solé i Pla, com explicà Martínez Fiol, va ser molt difícil i finalment impossible, car els perfils més adequats van trobar la mort.¹⁴ En qualsevol cas, malgrat que no reeixissin ni la selecció d'un representant dels voluntaris ni la conformació d'una legió catalana a l'estil de la Legió Garibaldina,¹⁵ la tasca de Joan Solé i Pla va ser encomiable. El seu paper li conferí una condició de model que

---

Granada, Comares, 2020, pp. 285-302. Sobre la Unió Catalanista i l'evolució del nacionalisme català radical durant la dècada de 1910, vegeu Joan ESCULIES SERRAT, «El nacionalisme radical catalán (1913-1923)», *España Contemporánea*, 43, 2013, pp. 7-28.

13 L'àmplia correspondència mantinguda per Joan Solé i Pla es conserva en un conjunt de volums a l'Arxiu Nacional de Catalunya (en endavant, ANC), Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vols. 1-16.

14 David MARTÍNEZ FIOI, «Els intel·lectuals poilus i el mite dels voluntaris catalans», *L'Avenç: Revista d'Història i Cultura*, 294, 2004, pp. 29-33.

15 La Legió Garibaldina va ser el sobrenom atribuït al quart regiment de marxa del primer regiment estranger de la Legió Estrangera francesa durant la Primera Guerra Mundial perquè estava format de manera pràcticament exclusiva per voluntaris italians comandats per Peppino Garibaldi. Sobre la idea d'una legió catalana, vegeu Joan ESCULIES SERRAT i David MARTÍNEZ FIOI, *12.000!...*, pp. 90-93; sobre la Legió Garibaldina, Giovanni CATTINI, *El gran complor: Qui va traïr Macià?*, Barcelona, Ara Llibres, 2009, pp. 51-61; sobre la recepció del fenomen garibaldin a Espanya i Catalunya, Giovanni CATTINI, «Els voluntaris italians a la Gran Guerra i el seu impacte en la política catalana», dins Enric UCELAY-DA CAL i Josep PICH MITJANA (eds.), *La fi de la Belle Époque i la Gran Guerra*, Barcelona, Nova Editorial, 2016, pp. 336-343.

serví per a la projecció involuntària de la seva obra més enllà de l'esfera dels voluntaris catalans.

A Madrid, malgrat el paper de la intel·lectualitat firmant manifestos, publicant en diaris i setmanaris com *España* o acomplint missions d'hispanistes francesos arribats a la ciutat,¹⁶ l'aparició d'un organisme similar al Comitè de Germanor va ser molt tardana. De fet, en els ambients aliadòfils madrilenys i en la premsa només es va concretar un seguiment dels voluntaris arran de l'aparició, l'octubre del 1916, d'un article en tres parts escrit per Màrius Aguilar i publicat a *El Imparcial*,¹⁷ al qual va seguir una subscripció i una exposició artística en benefici dels voluntaris espanyols organitzada pel setmanari *España* el gener del 1917.¹⁸

Aquesta mancança i falta d'interès va començar a enquistar el musicòleg Josep Subirà Puig, que, emulant l'exemple del Comitè de Germanor, maldà per importar-lo a Madrid. Casualment o no, aquell musicòleg era un nebot polític del mateix Joan Solé i Pla. Josep Subirà, casat amb una neboda de Solé i Pla, provenia ell mateix d'una família catalana i havia nascut a Barcelona l'any 1882, però havia crescut i s'havia format a Ciudad Real i a Madrid.¹⁹ Un cop iniciada la Gran Guerra, Subirà es va posar categòricament a favor

16 Sobre les relacions dels intel·lectuals amb nucli a Madrid amb els hispanistes francesos i el món cultural francès durant la Primera Guerra Mundial, vegeu Jean-Marc DELAUNAY, *Des palais en Espagne: L'École des hautes études hispaniques et la Casa de Velázquez au cœur des relations franco-espagnoles du XXe siècle (1898-1979)*, Madrid, Casa de Velázquez, 1994, pp. 101-141.

17 Mario AGUILAR, «La raza: legiones españolas al servicio de Francia (I)», *El Imparcial*, 24 d'octubre de 1916, p. 1; Mario AGUILAR, «La raza: legiones españolas al servicio de Francia (II)», *El Imparcial*, 25 d'octubre de 1916, p. 1; Mario AGUILAR, «La raza: legiones españolas al servicio de Francia (III)», *El Imparcial*, 30 d'octubre de 1916, p. 1.

18 David MARTÍNEZ FIOLE, *Els «voluntaris catalans» a la Gran Guerra...*, pp. 77-80.

19 La vida de Josep Subirà Puig es reconstrueix a María CÁCERES-PIÑUEL, *El hombre del rincón: José Subirá y la historia cultural e intelectual de la musicología en España*, Kassel, Reichenberger, 2018, pp. 43-85.

dels aliats.²⁰ En aquesta dimensió aliadòfila es va donar un interessant apropament entre Josep Subirà i el seu oncle. Les cartes creuades entre els dos personatges ens permeten reconstruir la formació del Patronato de Voluntarios Españoles creat per Subirà, les relacions entre tots dos familiars i els seus intercanvis culturals i diferenciacions ideològiques. Ens interessa especialment subratllar les friccions entre els dos personatges en relació amb els relats antitètics que van generar sobre els voluntaris a la Legió Estrangera, que partien de concepcions molt diferenciades de la relació entre Catalunya i Espanya.

En primer lloc, com hem assenyalat, Joan Solé i Pla i Josep Subirà van mantenir un contacte regular afavorit pels interessos al voltant dels voluntaris. Gràcies a les cartes de Josep Subirà podem saber que el març del 1917 el musicòleg ja havia adoptat un voluntari de Zamora anomenat Antonio González i que es valia de les xarxes de distribució d'enviaments del Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans, que feia arribar els paquets per mediació del Centre Català de París, dirigit per Pere Balmaña, per fer arribar les seves cartes al seu fillol de guerra.²¹ A més a més de recórrer al seu oncle per a la qüestió de les cartes a Antonio González, Subirà també aprofitava per comentar-li la guerra i traslladar-li les seves impressions, i fins i tot per demanar-li ajuda per aconseguir treball o col·laborar en diaris.²²

El contacte amb Joan Solé i Pla va permetre a Josep Subirà conèixer de primera mà els esforços del seu oncle. Sensibilitzat profundament amb la qüestió, Subirà va decidir emular l'exemple i dissenyar el que seria la rèplica en l'àmbit espanyol del Comitè de Germanor:

20 L'aliadofília de Subirà possiblement no s'entendria sense tenir en compte que entre el 1908 i el 1910 va treballar com a secretari al Consolat General de la República d'Argentina a la ciutat d'Anvers. La fonda impressió que va causar Bèlgica en el personatge es reflecteix a la seva obra JOSEP SUBIRÀ PUIG, *La Bèlgica que yo vi*, València, Cervantes, 1919.

21 ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vol. 13 (S), carta de Josep Subirà Puig a Joan Solé i Pla, 22 de març de 1917.

22 *Ibíd.*, 12 d'abril de 1917.

el Patronato de Voluntarios Españoles. A partir del gener del 1918 la qüestió dels voluntaris i els avenços de Subirà respecte a la creació d'un «Comité de Germanor castellano» passaren a ocupar un espai preferent en la correspondència entre tots dos personatges.²³ Per a Josep Subirà, des d'un primer moment, era transcendental que la seva plataforma s'ocupés de la totalitat dels voluntaris espanyols i que inclogués membres insignes de la societat civil madrilenya i, significativament, de l'aristocràcia. L'objectiu últim era transmetre una imatge de prestigi i adhesió al règim monàrquic alfonsí en un moment en què, especialment arran de l'experiència de l'estiu del 1917, la germanofília espanyola explotava l'associació entre aliadofília i pulsions revolucionàries per estigmatitzar els seus oponents.²⁴

Josep Subirà, que va tenir el suport inicial de personatges com Manuel Azaña des del gener del 1918, finalment va aconseguir enllaçar el seu organisme, el Patronato de Voluntarios Españoles, amb el Comité de Aproximación Franco-Española, una plataforma presidida per un altre aristòcrata aliadòfil de gran prestigi, el duc d'Alba, que també seria president del PVE, i la qual reunia tot un seguit de personalitats que buscaven cultivar relacions amb el món cultural i econòmic francès, com Manuel Azaña, Rafael Altamira, Jacinto Octavio Picón, Américo Castro, el marquès de Valdeiglesias, el marquès de Valero de Palma o Juan Pérez Caballero, antic ministre d'Estat. L'objectiu de Josep Subirà de crear un organisme a favor dels voluntaris integrat per personatges de prestigi i amb capacitat d'influir s'havia assolit de manera plena i el 9 de maig de 1918 l'organisme es constituïa oficialment al palau de Liria de Madrid.

El Patronato va prendre l'exemple del Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans en tot l'apartat de l'assistència als voluntaris espanyols i va enviar a través de l'ambaixada francesa a Madrid pa-

23 *Ibidem*, 22 de gener de 1918.

24 *Ibidem*.

quets amb roba d'abric, premsa, tabac, llaunes de conserves, etc.²⁵ D'altra banda, Josep Subirà es va entregar a la tasca d'escriure articles per sensibilitzar l'opinió pública. La visió que va traslladar dels voluntaris espanyols era una visió encomiàstica que els exalçava com a adalids de la causa aliadòfila a Espanya, sense aprofundir en el rerefons, sovint desventurat, del compromís militar adquirit per aquells homes. Es tractava de presentar els voluntaris espanyols com uns «quixots» del segle XX, representants d'un heroisme i d'un sentit de la justícia consubstancials a l'ànima del poble espanyol. Igualment, els textos de Subirà van insistir i van reivindicar la presència de voluntaris procedents de totes les províncies i regions d'Espanya. L'objectiu era paraitzar la projecció catalanista amb una nova projecció nacional sobre el conjunt dels combatents. Així, per exemple, en un il·lustratiu text aparegut al setmanari *España*, Subirà recollia:

Estamos de todas partes de España; indudablemente somos de diferentes ideas, y junto al espíritu liberal se encuentra seguramente el llamado reaccionario, pero entre nosotros nada de esto existe; todas las diferencias ideológicas y las rencillas de partido aquí se allanan: las categorías sociales y el regionalismo, todo desaparece. Somos españoles, sólo españoles, y si por un momento se suscitan las en España inevitables discusiones sobre la pretendida superioridad de una región sobre otra o la injusticia de unas u otras ideas, unidos ante el peligro todos somos uno.²⁶

El relat generat per Josep Subirà era antagònic al que brandia el doctor Solé i Pla. La difusió d'un relat que neutralitzés i marginés la

25 En la memòria PATRONATO DE VOLUNTARIOS ESPAÑOLES, *Memoria de su actuación: 1918-1919*, Madrid, Pueyo, 1920, p. 80, consta una relació dels béns enviats pel Patronato i la seva quantitat.

26 Josep SUBIRÀ PUIG, «Cartas del frente: un peludo de Cuenca», *España: Semanario de la Vida Nacional*, 19 de setembre de 1918, pp. 13-14.

propaganda catalanista sobre els voluntaris catalans generada a Barcelona es va convertir en un dels objectius prioritaris del PVE especialment quan, un cop acabada la guerra el novembre del 1918 i en plena campanya autonomista a Catalunya, la propaganda catalanista sobre els voluntaris catalans va prendre embranzida, afavorida pel caire aliadòfil de la Lliga Regionalista i per les expectatives que havia despertat l'esperit wilsonista al Principat que les potències vencedores intervindrien en el plet català per compensar el suport aliadòfil dels catalans.²⁷ A més, una al·locució del diputat Emmanuel Brousse a l'Assamblea Nacional francesa que assenyalava la presència de 12.000 voluntaris catalans,²⁸ encara va donar més força i legitimitat a la propaganda que apel·lava a xifres de soldats catalans absolutament magnificades.

Els mesos següents va tenir lloc una intensa pugna pel relat i tot un seguit de maniobres de la diplomàcia espanyola per combatre els intents del nacionalisme català de cultivar relacions amb els països vencedors i de traslladar-los el sacrifici de milers de catalans a les trinxeres.²⁹ A despit de l'interès d'aquestes manifestacions i maniobres sibil·lines, en les quals va tenir un paper cabdal José María Quiñones de León,³⁰ ambaixador espanyol a París, el que aquí ens

27 Enric UCELAY-DA CAL, «Wilson i no Lenin: l'esquerra catalana i l'any 1917», *L'Avenç*, 9, octubre 1978, pp. 53-58.

28 *Journal Officiel de la République française. Débats parlementaires: Chambre des Députés*, 20 de novembre de 1918, p. 3065.

29 En aquest sentit, convé assenyalat un manifest separatista que va ser firmat per diversos voluntaris catalans i que anava adreçat al president Woodrow Wilson. L'assumpte va arribar a l'ambaixador Quiñones de León, que va alertar el seu Govern i va demanar autorització formal per iniciar converses a fi de bloquejar qualsevol condescendència amb les demandes dels nacionalistes catalans radicals. L'intercanvi de telegrams es troba a: Archivo Histórico Nacional, Ministerio de Asuntos Exteriores, Guerra Europea, llig. H.2824, «Autonomía y separatismo». La qüestió es recull de manera poc aprofundida a Xosé Manuel NÚÑEZ SEIXAS, *Internacionalitzant el nacionalisme...*, p. 80.

30 La historiografia espanyola manca d'una necessària monografia que abordi la biografia d'aquest personatge, que va tenir un paper decisiu en la política exterior espanyola

interessa és analitzar les relacions entre el Comitè de Germanor i el Patronato, entre Joan Solé i Pla i Josep Subirà, durant el període de vida del Patronato i després. La tasca del Patronato representava un desafiament frontal a la projecció nacional catalana de la qüestió dels voluntaris. Així, si el Patronato sostenia una línia discursiva frontalment antagònica a la del Comitè de Germanor, quina valoració podia fer-ne Joan Solé i Pla?

Tensions ideològiques retingudes

Abans de res, cal dir que Josep Subirà sempre va tractar d'evitar desavenir-se o entrar en disputa amb el seu oncle. Ans al contrari, Subirà sempre va reconèixer, divulgar i celebrar la feina del seu oncle al Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans, que sempre va assumir i reconèixer com a model. Ja abans de la constitució del Patronato, en un dels primers articles de Subirà sobre la qüestió al setmanari *España*, el musicòleg es referia al Comitè de Germanor com un exemple del que calia fer a Espanya.³¹ Malgrat tot, Subirà assumia, com assenyala Martínez Fiol, que el Patronato havia de cobrir l'espai espanyol que no havia cobert el Comitè de Germanor i, en aquest sentit, entenia que el Patronato li prenia el relleu i estava destinat a desplaçar-lo com a plataforma assistencial i propagandística.³² Per la seva part, independentment de l'exquisidesa en les seves cartes,

---

de les dècades de 1910 i 1920. Una investigació excel·lent sobre la renovació de la diplomàcia espanyola i la seva professionalització en aquesta etapa és la de Zorann PETROVICI, *Mundo nuevo, ¿diplomacia nueva?: La influencia de la Gran Guerra en las prácticas diplomáticas del reinado de Alfonso XIII. Un estudio comparado con la diplomacia francesa*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2020.

³¹ Josep SUBIRÀ PUIG, «En pro de nuestros legionarios», *España: Semanario de la Vida Nacional*, 28 de març de 1918, p. 9.

³² David MARTÍNEZ FIOL, *Els «voluntaris catalans» a la Gran Guerra...*, p. 102.

Joan Solé i Pla considerava el Patronato «una paròdia del Comitè de Germanor». ³³ Almenys, així ho va apuntar en un full de paper que hi havia en un dels volums del *Llibre dels voluntaris*, on el doctor va aplegar informacions i comentaris sobre els voluntaris.

La valoració que podia fer el doctor Solé i Pla era la que calia esperar dels sectors nacionalistes catalans més intransigents. En aquest sentit, cal destacar que des de Barcelona es van dirigir un seguit d'acusacions que buscaven desprestigiar l'organisme de Subirà i carvendre la línia del Patronato hostil al nacionalisme català i la seva lectura dels voluntaris, la qual cosa posa de manifest la difícil relació entre els dos organismes i les projeccions nacionals antagòniques. L'episodi més remarcable té relació amb un centre de repòs a Perpinyà que acollia voluntaris catalans en períodes de permís i que era sostingut econòmicament pel Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans. Sembla que alguns voluntaris espanyols que no havien tingut cap relació amb el Comitè de Germanor es van beneficiar de les atencions que s'oferien en aquest centre i van afirmar que hi havien estat derivats pel PVE, la qual cosa va provocar l'enuig de Joan Solé i Pla. La qüestió fins i tot va aparèixer recollida en algunes publicacions com *La Esquella de la Torratxa*, des d'on amb no poca maledicència es va acusar el Patronato d'enviar voluntaris a Perpinyà i deixar que fos el Comitè qui carregués exclusivament amb totes les despeses derivades de les estades: «i al restaurant on anaven els voluntaris catalans, començaren a arribar voluntaris que no ho eren i el Comitè d'aquí a rebre comptes i més comptes; Solé i Pla se va espantar». ³⁴

³³ ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Llibre dels Voluntaris, vol. 7 (S-Z), p. 193, Josep Subirà.

³⁴ «A cau d'orella: entre comitès», *La Esquella de la Torratxa*, 2086, 20 de desembre de 1918, pp. 817-818.

L'episodi va posar en una situació compromesa Josep Subirà, qui va haver de censurar enèrgicament aquestes infiltracions de voluntaris al centre de Perpinyà per aclarir que el Patronato no estava abusant fent ús de l'establiment. Així, Subirà va escriure una carta al seu oncle:

Así, viendo lo que yo digo en esa carta, comprenderá V. cuan grande es nuestra inocencia en esos abusos y extralimitaciones verdaderamente intolerables que yo soy el primero en deplorar y que no creo se repitan [...]. Agradezco a V. que me haya avisado, pues de lo contrario hubiera podido creerse que nosotros habíamos cometido una falta de delicadeza abusando de ustedes. Claro que ese Comitè de Germanor sólo debe admitir a los voluntarios que le plazca: no a los que, por un capricho personal e invocando una autoridad delegada de que se carece y un nombre que nunca se prestó a ese juego, aspiren a meterse donde no les llaman y alterar la buena armonía que debe reinar allí [...].³⁵

Aparentment, al marge de les explicacions donades per Josep Subirà, es van continuar llançant acusacions al Patronato per l'ús del centre de repòs per part d'alguns dels seus «protegits». La qüestió va adquirir tal relleu que Josep Subirà va optar per dirigir una nova carta al seu oncle en la qual li exigia alguna declaració per part seva negant aquelles acusacions.³⁶ Subirà es va guardar d'assenyalar la procedència d'aquelles acusacions, però difícilment desconeixia que venien dels sectors que simpatitzaven ideològicament amb el seu oncle. No obstant això, malgrat les tensions suara assenyalades, Subirà va mantenir sempre una actitud deferent en la seva relació epistolar amb Solé i Pla.

35 ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vol. 13 (S), carta de Josep Subirà Puig a Joan Solé i Pla, 9 de desembre de 1918.

36 ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vol. 13 (S), carta de Josep Subirà Puig a Joan Solé i Pla, 13 de juliol de 1919.

Allò que excepcionalment va semblar despertar una reacció més irada per part de Josep Subirà van ser les acusacions que rebia el Patronato d'albergar sentiments d'hostilitat envers els voluntaris catalans o d'excloure'ls de la seva acció benèfica. Per a Subirà, que se'l considerés hostil als catalans semblava que era un motiu de greuge personal. Contra aquelles acusacions, Subirà va escriure textos que assenyalaven l'afecte del Patronato a Catalunya, l'admiració per la tasca del Comitè de Germanor i els innombrables ajuts oferts a voluntaris catalans en igualtat amb els voluntaris d'altres punts d'Espanya.³⁷ De fet, certament, Subirà no va excloure els soldats catalans, va parlar als seus articles de voluntaris com Pere Ferrés-Costa³⁸ i fins i tot va mantenir un contacte epistolar intens amb alguns d'ells. Encara més, Subirà sempre es va reivindicar com a catalanista, fins al punt que en una carta posterior, d'abril del 1920, en explicar al seu oncle que havia pronunciat una conferència a l'Ateneo de Madrid sobre paisatges, cançons i danses a Catalunya,³⁹ digué:

Alguien la calificó de catalanista y yo dije que era eso, precisamente, lo que me había propuesto hacer, añadiendo estas palabras: si el que ama a Wagner se llama wagnerista, ¿de qué modo deberá llamarse a quien ama a Cataluña?⁴⁰

37 Per exemple, PATRONATO DE VOLUNTARIOS ESPAÑOLES, *Memoria de su actuación: 1918-1919*, pp. 26-31.

38 Josep SUBIRÀ PUIG, «Cataluña y sus voluntarios», *España: Semanario de la Vida Nacional*, 2 de maig de 1918, p. 13.

39 En la seva conferència, celebrada el mes de març, Subirà va dedicar una part de l'acte a parlar de la producció poètica d'Apelles Mestres, reconegut aliadòfil i autor del poema *La cançó dels invadits*, reconegut com un cant aliadòfil i usat en els homenatges als voluntaris catalans. Subirà va escriure al poeta català per fer-li saber la bona acollida que havia tingut la conferència entre el públic madrileny. Arxiu Municipal de Barcelona, Fons Apelles Mestres i Oñós, Epistolari, AM.C 4461, carta de Josep Subirà a Apelles Mestres, 31 de març de 1920.

40 ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vol. 13 (S), carta de José Subirà Puig a Joan Solé i Pla, 5 d'abril de 1920.

La concepció i la reivindicació del catalanisme per part de Subirà és un element cabdal per comprendre l'orientació que aquest va donar al seu Patronato i a la construcció d'una projecció nacional espanyola al voltant dels voluntaris de la Legió Estrangera. Tal com assenyala María Cáceres-Piñuel, Josep Subirà se sentia tant català com castellà, ja que, per bé que la seva vida havia transcorregut a Castella i sobretot a Madrid, els seus orígens familiars eren catalans i sempre els va tenir presents.⁴¹ Malgrat que només va viure a Barcelona de manera estable entre el desembre del 1938 i el gener del 1941, el músicòleg sempre havia sentit a parlar de Catalunya a casa i a Catalunya, concretament a les Planes, passava llargues estades estivals amb la seva esposa, la graciencina Camila Ventura i Montaner.⁴² A més, Subirà era bilingüe i tenia amistat amb nombrosos compositors catalans, i fins i tot va mantenir algun contacte amb personalitats de la política com Francesc Cambó.⁴³ Així, per a Subirà Catalunya representava un referent sentimental molt lligat a la família i a un sentit d'origen, com un *eros* de filiació primitiva. Aquell sentiment de catalanitat convivia perfectament amb una identitat madrilenya i espanyola. Aquella convivència d'identitats múltiples va definir les idees polítiques de Josep Subirà pel que feia a les relacions entre Catalunya i Espanya. Subirà entenia que Catalunya tenia una personalitat pròpia i molt forta, però també entenia Catalunya com a part consubstancial d'una Espanya que era el marc comú de les diferents singularitats, una Espanya que conformava una *comunitas* sentimental i racional. Aquella visió d'Espanya i aquell afecte a Catalunya, molt lligat a nostàlgies i a remembrances d'infantesa, ajuden a entendre

41 María CÁCERES-PIÑUEL, *El hombre del rincón...*, p. 45.

42 *Ibíd.*

43 Al seu arxiu personal a la Biblioteca Nacional de España es conserva una carta del líder de la Lliga Regionalista a Josep Subirà en la qual el primer comenta la defunció d'Enric Prat de la Riba. BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 50, carta de Francesc Cambó a Josep Subirà, 25 de setembre de 1917.

que Subirà entengués el catalanisme com un sentiment d'afecció a Catalunya, però que fos hostil a les manifestacions particularistes i nacionalistes perquè entenia que buscaven qüestionar la identitat nacional espanyola o que alimentaven disputes egoïstes i divisives. Així, el catalanisme de Subirà es construïa des del rebuig a la conflictivitat identitària. Aquesta base ideològica impregnà completament tot el relat de Josep Subirà sobre els voluntaris. Per aquesta raó, Subirà sempre va criticar qualsevol traça de particularisme i va reivindicar amb tota convicció que el propòsit patriòtic del Patronato partia de la integració i el reconeixement dels voluntaris espanyols fos quin fos el seu origen. El text següent de Subirà és extraordinàriament clarificador respecte a aquesta qüestió:

El Patronato, desde su constitución, quiso hacer obra esencialmente españolista en el más noble sentido de la palabra, y consideró incluidas, por tanto, bajo esa denominación, a todas, absolutamente todas, las regiones que integran el suelo patrio. En virtud de tal norma, todos sus esfuerzos se encaminaron siempre a unir, en vez de desunir, y a predicar la concordia, en vez de sembrar la discordia.⁴⁴

Com hom pot constatar, Subirà practicava un patriotisme fonamentat en l'assumpció de l'estructura i la identitat espanyola com a aglutinant de les diferents realitats regionals. Quan parlava de voluntaris espanyols, ell entenia que parlava de voluntaris catalans, madrilenys, andalusos, gallecs o aragonesos sense distinció. Entenia, també, que a través d'aquesta línia assimiladora al voltant de la identitat espanyola estava evitant qualsevol discòrdia, cosa de la qual indirectament acusà el món nacionalista català amb regularitat. El discurs catalanista sobre els voluntaris trencava la seva imatge ideal d'uns

⁴⁴ PATRONATO DE VOLUNTARIOS ESPAÑOLES, *Memoria de su actuación: 1918-1919*, p. 26.

voluntaris amalgamats al voltant de la identitat espanyola i invisibilitzava la participació de combatents d'altres indrets, la qual cosa era incompatible amb la seva visió.

Delimitar espais per afavorir una bona relació

Joan Solé i Pla no podia compartir la visió del seu nebot. No obstant això, més enllà que des del món nacionalista radical es dirigissin acusacions més o menys puntuals contra el Patronato, Solé i Pla tampoc no podia evitar l'existència de l'organisme i tampoc no semblava gaire disposat a polemitzar directament amb el seu familiar. No hi havia altra possibilitat que acceptar la realitat i prosseguir malgrat ella. Acabada la guerra, els dos personatges van continuar intercanviant-se cartes, retalls de diaris i llibres, i informant-se mútuament dels avenços o de les notícies que tenien d'alguns voluntaris. No en va, durant la postguerra tots dos van rebre antics legionaris llicenciats i els van donar una determinada suma de diners per ajudar-los, car la gran majoria no tenien a qui acudir i es trobaven desemparats i en una situació econòmica penosa.⁴⁵

A més de fer-se arribar novetats sobre la sort dels voluntaris, els dos personatges es van saber figures d'una mobilització cultural. Tots dos van mantenir una intensa correspondència al voltant de les obres que preparaven i a través de les quals pretenien divulgar els seus respectius relats sobre els voluntaris de la Gran Guerra. Més concretament, en una reunió el desembre del 1919 al palau de Liria, residència a Madrid dels ducs d'Alba, es va decidir posar fi a les activitats externes del PVE, però en aquella mateixa reunió es va decidir publicar un conjunt de llibres que deixés constància de l'actuació del

⁴⁵ ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vol. 13 (S), carta de Josep Subirà Puig a Joan Solé i Pla, 7 de març de 1919.

Patronato i de les vivències dels voluntaris a les trinxeres.⁴⁶ Així, des d'almenys aquell moment Josep Subirà es va posar a treballar en la redacció d'aquell conjunt de llibres que es publicaren entre 1920 i 1922 i que divulgaven el relat, sempre extremament aliadòfil i veement, del Patronato.⁴⁷

Subirà, instat a vegades per Rafael Altamira o altres personalitats del ja dissolt organisme, va posar molta dedicació a fer arribar els diferents volums a amics i persones influents, com ara el mariscal Joseph Joffre, l'ambaixador britànic baró Esme Howard de Penrith o l'editor Nicolás María de Urgoiti,⁴⁸ i, naturalment, a col·laboradors i familiars com Jules Delpont i Joan Solé i Pla. Aquest últim va rebre les obres amb un entusiasme sorprenent i va dirigir sovint elogis i paraules afectuoses al seu nebot. Així, en una carta en la qual demanava a Subirà que li enviés algunes publicacions i retalls de premsa a l'advocat Amadeu Hurtado, Solé i Pla va animar el seu nebot: «enviuli els articles que feu tan ben escrits, l'hi agradaran».⁴⁹ En una altra carta, Solé i Pla felicitava Subirà per un dels seus llibres, per la seva manera d'escriure «i per el salero amb el que ho feu».⁵⁰ L'entusiasme de Solé i Pla el portà fins i tot a plantejar al seu nebot l'enviament d'exemplars per a personatges com Santiago Andreu i Barber.⁵¹

46 «Comité de Aproximación franco-española», *La Época*, 20 de desembre de 1919, p. 2.

47 PATRONATO DE VOLUNTARIOS ESPAÑOLES, *Memoria de su actuación: 1918-1919*; José SUBIRÁ PUIG, *Memorias y diarios: Recopilación glosada*, Madrid, Pueyo, 1920; José SUBIRÁ PUIG, *Así dijo Montiel: Historia novelesca*, Madrid, Pueyo, 1920; José SUBIRÁ PUIG, *Ante la vida y ante la muerte: Novela histórica*, Madrid, 1920; José SUBIRÁ PUIG, *Epistolarios y Narraciones: Selección refundida*, Madrid, Pueyo, 1922.

48 BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 8 (8), carta de Rafael Altamira a Josep Subirà, 24 d'abril de 1920.

49 BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 841 (5), carta de Joan Solé i Pla a Josep Subirà, s./d.

50 BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 841 (1), carta de Joan Solé i Pla a Josep Subirà, s./d.

51 BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 841 (8), carta de Joan Solé i Pla a Josep Subirà, 20 de febrer de 1920.

Aquest aparent interès de Joan Solé i Pla per donar difusió a les obres de Josep Subirà *a priori* resulta xocant si tenim en compte que el relat elaborat pel PVE qüestionava les bases en les quals descansava la utilització estratègica dels voluntaris catalans. És cert que Josep Subirà insistí no poques vegades al seu oncle perquè parlés d'ell a persones que podien oferir-li feina, com ara Amadeu Hurtado.⁵² I, certament, Solé i Pla semblava determinat a ajudar el seu nebot, a facilitar la divulgació dels seus textos a Catalunya i a posar-lo en contacte amb personatges destacats. En una carta, per exemple, Solé i Pla informava Subirà que havien demanat un article seu per al diari *La Publicidad* i que, si acceptava la proposta, li presentaria aquella mateixa nit al restaurant Maison Dorée de la plaça de Catalunya en Romà Jori, periodista i crític d'art aliadòfil que treballava per a aquell diari republicà i d'esquerres.⁵³

Aquest interès per complaure Subirà i posar-lo en contacte amb personalitats del món catalanista pot semblar, sens dubte, erràtic. Al cap i a la fi, Subirà era el principal impulsor d'un discurs que negava que la gran part dels voluntaris espanyols a la Legió Estrangera francesa havien estat catalans i que, per tant, contrariava la projecció nacional catalana dels voluntaris. L'actitud seguida per Joan Solé i Pla no es pot entendre sense tenir en compte que el doctor va traçar una diferenciació clara entre els voluntaris espanyols i els voluntaris catalans, així com entre la projecció i l'orientació del Patronato i del Comitè de Germanor. Senzillament, el doctor va assumir que el Patronato s'ocupava d'uns voluntaris i el seu Comitè de Germanor, d'uns altres, la qual cosa no era incompatible amb el fet que tots dos organismes poguessin ajudar puntualment els voluntaris indepen-

52 ANC, Fons Joan Solé i Pla (Voluntaris Catalans a la Gran Guerra), Lletres de Combatents, vol. 13 (S), carta de José Subirà Puig a Joan Solé i Pla, 2 de novembre de 1918.

53 BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 841 (2), carta de Joan Solé i Pla a Josep Subirà, s./d.

dentment de quin fos el seu origen. En un article aparegut a *Iberia* sota el pseudònim d'Arnau de Vilanova, el doctor escrivia sobre l'organisme de Josep Subirà:

L'altre dia varem tenir l'honor de saludar i parlar llarga estona amb el iniciador a Madrid del Comité de voluntaris espanyols, el senyor Josep Subirà, secretari y ànima del mateix, home generós i altruista.

Desitgem que pugui portar consol i un abraç de germanor als fills d'aquella terra que, generosos, han contribuït a donar renom a la Lleugió Estrangera [...].

De totes maneres, el Comité de Barcelona insisteix en el prec de que nostres conciutadans escampin arreu la nova de que tot català deu especialment contribuir a donar un recort a nostres germans que allí lluiten i moren per la llibertat.⁵⁴

Establint aquestes esferes separades, a Solé i Pla no li devia resultar gaire problemàtic acceptar les activitats de Josep Subirà, sempre entenenent que el seu nebot polític era l'única persona a Espanya, Catalunya a banda, que estava treballant per honorar i fer recordar el paper dels voluntaris en la passada guerra. Solé i Pla va respectar les activitats de Josep Subirà sempre que no interferissin o no destorbesin obertament i frontal els propòsits del Comitè de Germanor i les iniciatives del catalanisme aliadòfil. La inquietud del doctor en aquest sentit era delimitar bé les fronteres dels dos organismes i frenar qualsevol intent del Patronato de donar una pàtina d'espanyolitat als actes impulsats pel nacionalisme català. En una ocasió escriví a Josep Subirà per raó d'una iniciativa d'homenatge als soldats catalans: «mes penseu que és dedicada als voluntaris catalans, i si s'admiraran als espanyols, serà sols als qui no s'oposin al nom de catalans, el que vulgui considerarlos a tots amb lo nom d'espanyols, a cada un

54 ARNAU DE VILANOVA, «Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans», *Iberia*, 174, 17 d'agost de 1918, p. II.

lo que es dóna».⁵⁵ Aquesta delimitació, novament, no amagava les discrepàncies ideològiques entre el Patronato i el Comitè de Germanor a causa de lectures nacionals contraposades, però afavoria la complicitat entre Subirà i Solé i Pla o, almenys, allunyava les polèmiques tot assenyalant i fixant unes línies que s'havien de respectar.

Tenint en compte això, no resulta tan estrany que Solé i Pla semblés satisfet de contribuir a apropar Subirà a certs personatges influents del món aliadòfil catalanista. Aquella comunicació podia ser mútuament enriquidora a l'hora de conèixer de primera mà les gestions i iniciatives que es feien a Barcelona i a Madrid, i, entenent que la influència del discurs del Patronato no podia sobrepassar els robustos marges establerts per l'actuació i les decisions del Comitè de Germanor, Solé i Pla assumí com a positiu sobretot poder traslladar al seu familiar el que s'estava duent a terme des de Barcelona a fi de demostrar la bona organització en la representació i promoció de la memòria i els interessos dels antics combatents a la Legió Estrangera. En aquest sentit, l'objectiu principal de Solé i Pla era marcar perfil propi, insistir i demostrar a Subirà que, per bé que existia un Patronato que atenia els voluntaris espanyols, els voluntaris catalans estaven ja perfectament representats per ell i la resta d'aliadòfils catalanistes propers a ell o coneguts seus.

Així, Solé i Pla va continuar escrivint regularment al seu familiar per explicar-li amb un to de complicitat tot el que estava fent al voltant dels voluntaris. De la mateixa manera que Josep Subirà va tenir el seu oncle al corrent de les publicacions que va escriure sobre els voluntaris, també Joan Solé i Pla li explicava com avançava el seu projecte d'un llibre que es titularia *Gestes dels voluntaris catalans a la*

⁵⁵ BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 841 (5), carta de Joan Solé i Pla a Josep Subirà, s./d.

Gran Guerra de 1914-1918, una obra que mai no seria publicada i de la qual hom conserva els manuscrits. En una carta comentava:

Nosaltres tenim atrassadíssima encare la redacció del llibre que nos proposem publicar, tardarem encare molts mesos. Haurem de consultar molts documents que no estan aquí i confirmar moltes dades incertes, parlem molt dels polacs, armenis i turcs espanyols, ó millor dit, jueus de rassa castellana i algun de rassa catalana.⁵⁶

Tal com hom pot constatar, la comunicació entre Joan Solé i Pla i el seu nebot polític al voltant dels voluntaris va ser intensa, fluida i sostinguda en el temps. Els dos personatges semblaven gaudir d'aquest contacte basat en l'intercanvi de novetats al voltant de les tasques que estaven duent a terme en benefici dels voluntaris. Malauradament, en els arxius dels dos personatges no es guarda correspondència d'èpoques posteriors que ens permeti resseguir la relació entre els dos familiars més enllà dels primers anys de la dècada de 1920. En aquest sentit, hem de lamentar no poder conèixer, almenys ara per ara, si Solé i Pla va traslladar a Subirà els avenços en relació amb la instal·lació d'un monument d'homenatge als voluntaris catalans encarregat per l'Ajuntament de Barcelona a l'escultor Josep Clarà i Ayats⁵⁷ i en l'impuls del qual el doctor va ser novament decisiu, ni si els dos familiars van reflexionar en un sentit més ampli sobre els paràmetres sota els quals havia de desenvolupar-se una política de memòria al voltant dels combatents.

⁵⁶ BNE, Fondo José Subirà, 1-Correspondència, 841 (4), carta de Joan Solé i Pla a Josep Subirà, 8 d'abril de 1920.

⁵⁷ Sobre aquest monument, inaugurat el 14 de juliol de 1936, vegeu Alejandro ACOSTA LÓPEZ, «La memòria dels voluntaris catalans de la Gran Guerra durant la Guerra Civil», *Ebre 38: Revista Internacional de la Guerra Civil*, 11, 2021, pp. 155-158.

Conclusions

Aquest article ha tractat d'aprofundir en les relacions entre els relats sobre els voluntaris elaborats a Barcelona i a Madrid passant per la relació epistolar entre el doctor Joan Solé i Pla i el seu nebot polític, el musicòleg Josep Subirà Puig, impulsors dels dos principals organismes encarregats d'oferir suport material i moral als combatents espanyols a les trinxeres. En primer lloc, podem afirmar que, malgrat que l'organització i els propòsits d'ambdós organismes van ser pràcticament mimètics, les dues plataformes van néixer amb plantejaments ideològics i estratègics dispars. Les diferències es trobaven fins i tot en la composició socioeconòmica i la projecció dels seus membres, ja que, mentre que el Patronato va aplegar i va buscar l'escalf d'una elit aliadòfila molt institucionalitzada i amb el nucli polític, intel·lectual i mediàtic a Madrid, el Comitè de Germanor va dirigir-se sobretot a unes classes mitjanes i menestrals polititzades, sense tenir gairebé suports mediàtics i polítics entre els sectors més influents de la societat i la política catalanes. No obstant això, tant el Patronato com el Comitè de Germanor i els discursos que van construir, s'han de posar necessàriament en el terreny d'una mateixa mobilització transnacional que va recórrer tot Europa i bona part del món. Malgrat que la participació de voluntaris no va ser rellevant en termes numèrics, com hem apuntat, la seva introducció en un marc de discussió i de tensió dels paràmetres tradicionals en el si d'una societat atenta al que passava a Europa, independentment del factor de la neutralitat, va convertir aquests voluntaris en un element prou destacat en els debats que es van desenvolupar, que guardaven estretes similituds amb els debats que es feien en altres països. En aquest sentit, com ha apuntat Maximiliano Fuentes, l'atenció als voluntaris va ser un fenomen de característiques transnacionals.⁵⁸

⁵⁸ Maximiliano FUENTES CODERA, *Spain and Argentina...*, pp. 78-84.

Al mateix temps que cal tenir en compte la dimensió transnacional de l'interès i la utilització dels voluntaris, també és fàcil observar que aquests van formar part d'uns debats que especialment assumien el marc nacional, reflexionaven al voltant de la nació i es projectaven en paràmetres nacionals. En aquest sentit, la qüestió dels voluntaris a Espanya i l'atribució interessada d'identitats i de projeccions nacionals dintre de la conflictiva qüestió sobre el model de país i les relacions entre Catalunya i Espanya, resulten paradigmàtiques. La projecció nacional dels voluntaris i les lectures nacionalistes al voltant de la seva participació a la guerra van ser l'element central de tensió entre el Patronato i el Comitè. Joan Solé i Pla i Josep Subirà exemplifiquen el caràcter d'unes tensions eminentment nacionals i tots dos van treballar per a una sensibilització que creien que era beneficiosa per al seu ideal de país.

Com hem detallat, aquestes visions nacionals oposades van conduir a tensions entre els organismes impulsats per Solé i Subirà. En aquest sentit, hem tractat de situar l'obra de Solé i Pla i l'estratègia catalanista al voltant dels voluntaris en un marc dinàmic de confrontació en el qual tots els actors van maniobrar per salvaguardar les projeccions nacionals del fenomen dels voluntaris que respectivament havien modelat. No obstant això, a despit que Solé i Pla no semblava disposat a entendre els voluntaris catalans com a voluntaris espanyols i malgrat les tensions, s'establí un acord tàcit entre els dos familiars, atès que no es van dirigir acusacions personals directes ni van entaular discussions, ni polítiques ni de cap mena. Com hem vist, Solé i Pla acabà assumint que mentre ell s'ocupava d'uns voluntaris, Subirà s'encarregava des de Madrid d'uns altres. Aquesta delimitació d'esferes va ajudar a una certa acceptació de l'obra del seu nebot i fins i tot a una certa complicitat entre els dos personatges. A més, van contribuir a aquesta relació els llaços familiars, la mateixa proximitat dels projectes i interessos dels dos personatges i fins i tot el caràcter afable i contemporitzador de Josep Subirà. Al cap i a la fi,

tots dos personatges es reconeixien com a participants d'una mateixa mobilització cultural i van mostrar interès a compartir xarxes de sociabilitat i els treballs de l'un i l'altre. En qualsevol cas, durant els anys de la guerra i de la postguerra sembla haver-se enrobustit entre els dos personatges una relació estreta d'afecte sincer i un incombustible esperit de col·laboració, i l'un en l'altre trobà un entusiasta de la tasca empresa en benefici dels voluntaris i de la causa aliadòfila.

En definitiva, la relació entre Solé i Pla i Josep Subirà ens parla de projeccions nacionals oposades, però també d'espais de retrobament comuns. En el marc de la mobilització cultural aliadòfila i d'una societat en debat constant en relació amb els esdeveniments exteriors, els dos familiars van fixar-se com a objectiu ajudar a conquerir unes aspiracions nacionals contraposades des del poder sensibilitzador de la paraula i la propaganda, però al cap i a la fi tots dos havien de sentir-se propers perquè compartien la mateixa trinxera de defensa aliadòfila i les mateixes armes: tots dos eren combatents voluntaris en unes trinxeres de paper.

Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència Creative Commons Reconeixement (by). Es permet qualsevol explotació de l'obra, incloent-hi una finalitat comercial, així com la creació d'obres derivades, la distribució de les quals també està permesa sense cap restricció.